

Büky László

Karinthy-groteszkek nyomában

1. Karinthy Frigyes a Parnasszus Beketowban – A szellem artistái az artistaszellem színterén című írásában kortársait mint cirkusztársulati tagokat mutatja be „kinek-kinek legismertebb képessége szerint” kiosztva az egyes szerepköröket. Így például „Herczeg Ferenc mint műlovar fogja lovagolni a »magas iskolát«”; „Babits Mihály okarinaművész lesz, aki ezen az egyszerű hangszeren orkesztereket játszik”; „Kosztolányi Dezsőnek, a ragyogó stílművésznek, a légtornász nyaktörő szerepét szántam”; „Reinitz Béla medvetáncoltató” é. í. t. (Karinthy 1934: 33). Karinthynek egyébként éppen a Cirkusz című novellája a clownszerep ábrázolása (Szabolcsi Miklós 1974: 5, 82–5). A novelláról – amelyet a novelláskötet legjobbjának tartott – Kosztolányi a Nyugatban leírta, hogy a novella főhősének „[...] légtornász-mutatványokat kell produkálnia, álomban, élet és halál peremén, hogy egyszer végre, cserébe a tréfáiért, a szíve mélyéből hegedülhessen is” (Kosztolányi Dezső 1915: I, 460). Karinthy ironikus célzásai bizonyára erre is, valamint Babits, illetőleg Kosztolányi költői nyelvének stílusára is vonatkoznak, amint közvetve jelzi is: az okarina mint hangszer Tóth Árpád (1916) Rimes, furcsa játék című versének nevezetes rímét is földézik (*okarina – soka rí ma*) a kijelentés az „egyszerű hangszer” és az „orkeszterek” ellentmondó volta mellett.

Karinthy bizonyosan Reinitz beszéd- és előadásmódjára is utal. Ignotus Pál leírja, hogy a Hatvány Lajos által bérelt lainzi kastélyban (a Hermes-villában) „a gőzkazán mellű Reinitz Béla” félóra hosszát mennydörögte, hogy mi minden van József Attila egyik versében: „[...] elcsuklott a hangja, valami sistergős pianissimo szopránba fordult, mint általában, amikor már nem bírta basszus fortissimóval” (Ignotus Pál 1989: 136–7). Nagy Endre (é. n.: 107) azt mondja el, miként készített föl a zeneszerző egy „tanulatlan külvárosi énekes”-t Ady-dalai előadására: „Folyton állati üvöltések törtek ki a zongoraszobából. De meg kell adni, nem Papp Jancsi [az énekes] üvöltött, hanem Reinitz Béla. Rekedt hangján bömbölt, ököllel verte a zongorát, toporzékolt, a haját tépte [...]”. A zeneszerző nagyváradi előadásáról így ír Tamási Áron (1936: 3): „Kezdte a medve puha és lusta erejével, énekelte is a verset, s közben borzolni kezdte szőrét a medve, míg végül egy öregedő oroszlán ült a zongoránál, aki visszafiatalodott idegekkel és a rekedt erő meg-megáradásával idézte fel a régi buja, zsákmányos idöket: magát és annak az időnek lomha, díszes fejedelmét.” Reinitz Béla egy tucat József Attila-verset zenésített meg, ezek között van a Medvetánc is, amint Reinitz műjegyzéke tanúsítja (Fejes György 1969: 305), e jegyzékben Medvetánc kézírata 1940-re van keltezve és József Attila más verseinek megzenésített verseivel együtt szerepel, vagyis maga a kompozíció nem feltétlenül egyidejű a kézirattal, amelyből kettő ismeretes. József Attila verse először a Külvárosi éj című kötetében jelent meg amely 1932. október 20-án jelent meg (Stoll Béla II: 148; 543–4). Karinthy 1934-ben nevezi medvetáncoltatónak Reinitz Bélát, aki szintén rendszeresen járt a New York kávéházba (Konrádyné Gálos Magda 1965: 21).

2. „Füst Milán idomított fókákat táncoltat a közönség előtt” – írja Karinthy (1934: 34), aki nem sokkal az imént említett humoreszk megjelenése előtt száz állatnévhez kapcsolt szójátékot közölt ugyancsak a Színházi Életben, az 1933. évi újévi számban (Karinthy 1984), ezek bevezetőjében említi: „Ebben az évben jött divatba ez a hüle vicc”, s néhány példát mutat be, amelyek közt szerepel a ‘kövér fóka’ *pufóka* megnevezése is.

A Füst Milánnal kapcsolatos kitétel célzása azonban nem ennek a divatnak és aligha Füst írói-költői tevékenységének avagy stílusának valamely elemére vonatkozik. Füst lírájában sok állatnév, -fajnév fordul elő (néhányik többször), összesen ötvenkilenc adatolható, l. Büky 2000: 177–84. Ezek között a *fóka* főnév nincs meg. A Karinthy-írásnál sokkal korábban, 1923-ban szerepel Füst Milán naplójában egyszer ez az állatnév: „Érdekes öntudat-változás: Semmire sem becsülöm az embereket. – Hogy én kisebbnek érzem magam bármelyiknél is? – Fókák ezek, szegények, ostoba fókák! S én hogy remegtem tőlük, – mily alázatos tisztelettel hódoltam minden ismeretlen nagyság előtt! – S mégis! Hírtelen régi alázkodásom lep meg orvúl, alázat még ma is.... s nem az bánt, hogy alázatosan viselkedem, hanem hogy az érzés, hogy ez bennem van még mindig: ez az örökös hunyászkodás...” (Füst 1999: I, 882). Ez a naplóbeli adat aligha magyarázza a Karinthy-féle mondást, hiszen majd évtizednyi a különbség; s nincs adat arra, hogy a naplójegyzetben lévő kifejezés akkor vagy később Füst gyakori mondása lett volna Karinthy vagy mások társaságában.

Ami pedig az idomítást illeti, Füst naplóiban található rá példát: „Péter kutyám: – nem tudtam, hogy valakit ennyire mélyen, odaadással, gyengéden és önmegtagadással fogok szeretni. Minden keserűség, minden szenvedés ebben a szeretetben szabadult fel! – Nem lehetett megtartanom – s most, hogy egy idomítónak adtam oda a kutyát, – teli vagyok lelkiismeretfurdalással [...]” – írja még korábban az 1919-ben az Új Időkben megjelent naplójegyzeteiben (a másutt is szereplő) kutyája kapcsán (Füst 1999: II, 609). Még kétszer szól idomításról: „Mint ahogy a vadállatok idomítói tudják: – hogy mindig lassú és biztos mozdulatokkal kell hatniok rájuk, mert egy gyors, meggondolatlan mozdulat elég, hogy meglódítsa vad indulataikat...” –, a másik hely ugyanebből az időből: „Ezzel szemben egy „Altemeister”: behúzza tudós oroszlán-fejét nyaka közé, – zordonan néz körül mint az idomító [...]” (Füst 1999: II, 617). Nem lehet tudni, hogy ekkortájt Füst Milán beszélt-e Karinthyval kutyája idomításáról, ha a naplóba följegyzésre érdemesnek tartotta, elképzelhető, hogy igen, csakhogy ebben az esetben még nagyobb az időbeli különbség. Egyébként Füstnek volt macskája is, amelyről a kávéház, Karinthy és Füst saját lakása kapcsán emlékezik 1939-ban: „És milyen piszkos és szegényes a New York-kávéház, (Nyehónak nevezte Frigyes harminc év előtt, jössz a Nyehóba?) – a világnak e legdrágább kávéházából mi lett? – És mért van olyan rőtes-féle fény a Dohány-utcai ház udvarán? S ez a nagy csend hozzá a macskákkal, – valósággal misztikus az együttes. (S a macskák ugyanaz a fajta, mint az én Micim volt. Biztos, hogy az ő ivadékai, rokonsága. Tíz macska-generáció az egész azóta.)” (Füst Milán 1999: II: 484). A budapesti Dohány utca 63. számú ház szerepel A feleségem története című regényének francia kiadása elé írt önéletrajzában is, leírja a házat a macskákkal együtt: „[...] a foszladozó lábtörlőkön, csudák csudája, ugyanaz a fajta macskaféle üldögélt álmosan, mint réges-régen valamikor. Ezek a fehér-fekete-tarka macskák voltak akkor is, most is, homlokukon fényes, fehér függönyöcskéekkel bal szemük fölött” (Füst Milán 1968: 13–4). A költő lírájában kétszer fordul elő macska: „[...] S az árnyak járnak jó helyen és puha talpakon, | Akár az óriás *macskák*” (A völgyben, Füst 1969: 72), „[A várúr] egykedvűn kártyázott egy bús lovaggal, | S fehér *macskája* lustán nyújtózott egy színes szőnyegen” (Egy bánatos kísértet panasza, Füst 1969: 108). Az állatok szere-

peltetése bizonyos életközelséget teremt a költői világ és a való világ között, és abban az elképzelt középkori világban, amelybe Füst verseinek terét és idejét elhelyezte.

Kosztolányi Dezsőné (1988: 75) emlékiratában olvasható: „Játszottuk, hogy ki milyen állathoz hasonlít, milyen növényhez vagy gyümölcshöz. Karinthy feltétlenül *fóka* volt, Aranka kétségen kívül tigris vagy párduc. Kosztolányi: macsó.” (Karinthy második felesége, Böhm Aranka több visszaemlékezésben is (fekete) párduc, állítólag maga Karinthy is használta a kifejezést: *sánta párduc*-nak mondja, miután Aranka öngyilkossági kísérletében megsérült, vö. Karinthy Márton 2003: I, 120, 146.

Karinthyt talán testalkata, kissé imbolygó járása miatt, de talán egy, a New York kávéházzal kapcsolatos esemény indítéka kapcsán nevezhették így, amelyről így írt Nagy Lajos (1984: 179): „Tagadhatatlan, hogy az itt látható emberiség tarka volt, és nem érdektelen. Gyakran elnézelődtem a látványon én is, a nap különböző szakaiban, de a legérdekesebb vendég, akit láttam, egy fóka volt. Valami artista szerepelt a Royal Orfeumba, fókákkal produkálta magát. Egyszer, ebéd után, elhozta az egyik fókáját a kávéházba. Autótaxival jött a bejáratig a fóka, onnan maga mászott be, fölcihelődött – székek segítségével – az egyik asztalra, és ott sütkérezett. Az eset annyira meglepett engem, hogy azt gondoltam, ha egyszer valami körintejuban megkérdem tőlem, mi volt a legnagyobb szenzáció, amit életemben láttam, hát spanyol király ide, Capablanca [y Graupera (1888–1943), sakkvilágbajnok] oda, Kara Achmed [Die Abenteuer Prinzen Achmed, Lotte Reiniger árnyfilmje, 1926] amoda, habozás nélkül azt fogom mondani: egy fóka a kávéházban.” Erről az esetről más megemlékezések is ismeretesek. A korabeli plakátokon az idomár Winston kapitány néven szerepelt (Konrádyné Gálos Magda 1965: 18). Nagy Endre (é. n. 191–4) arról is beszámol, hogy a Royal Orfeumban két idomított elefánt is szerepelt, ezek különféle nehézségek leküzdése után Urania színpadán is fölléptek.

Demeter Imre (1965: 110) leírja a New York kávéházi jelenetet: „Intésére a fóka is leült; [az idomár] mindkettőjüknek kávé rendelt. A fóka feldobta a kockacukrot, orrán egyensúlyozta, példásan csinálta végig a mutatványát.” A korabeli mozihíradó beszámolt a fókákról: Wallenda idomított fókái Budapesten; A fókák Budapest utcáin, autóban; A fókák produkciója a színpadon (Magyar filmhíradó, 1927: 155. sz.). Mindezek alapján a Karinthy által Füst Milánról írott kitétele a Színházi Élet olvasói számára ismeretes eseményt idézhetett föl. A New York kávéház átépítéséről, majd megnyitásáról budapesti lapok is többször írtak (pl. Vállalkozók Lapja 1927. X. 12., 7.; Színházi Élet XVI: 43 [1927.], 37–9. Mindkettő szerző nélkül.). A fókás és más, költséges reklámok ellenére a bevételek megcsappanása miatt 1936-ban Tarján Vilmos tovább nem tudta vezetni a kávéházat (l. Saly Noémi 2005: 46). Az idomított fókák a korabeli Budapesten sokak érdeklődését fölkeltették, Laczkó Géza 1971: 133, 155) írja: „Kihurcolta őket [Jászai Mari] a Wampeticshez a Ligetbe, aztán bementek az Állatkertbe a tudós fókákat megnézni [...]”, továbbá a Barum cirkusz labdázó fókáit is említi 1936-ban megjelent regényében.

Füst Milán – naplója szerint 1919-ben – megfordult orfeumban: „[...] egyik orfeumban pantomimet láttam, melyben táncosnők szoborként állottak a helyükön” (Füst Milán 1999, I: 449–50), néhányszor pedig még 1914-ben, 1915-ben található efféle említés: „[...] amire a nők úgy vágyakoznak, a szabad orfeum-élet [...]” (i. h. 87); „Nyilvános szüzek – az orfeum szüzei [...]” (uo.); „Furcsa szomszédok: zsidók, mind artisták az egyik lány orfeumi tánc-tanító [...]” (i. h. 136). A New Yorkban reggeliző fóka nem szerepel a naplóban. Cirkuszt többször említi a napló kötetekben, pl. „Vagyis minden mindegy – s az emberi elme ködbe szalad, mint a ponyy-ló a cirkuszban s nem tesz utat” (i. h. 693). (A *cirkusz* szó, illetőleg derivátumai tizennégyszer fordulnak elő, alapjelentésben

is, átvitt értelemben is.) Füst Milán viselkedésének, gesztusainak némely jellegzetessége emlékeztethették Karinthyt a cirkuszi produkciók rendkívüliségére és harsányságára. Devecseri Gábor (1967: 267–9) szerint Karinthynek kedvenc története volt, amely szerint Füst szokásos gesztikuláló, harsogó és rikoltozó módján Somlyó György versét mondta el a Nyugat egyik irodalmi délutánján, amelyik egy nyári vendéglő lugasai alatt zajlott. Az ereszről egy [NB.] macska fölfigyelt Füstre, és a „földöntúli vijjogásokkal” teli versmondás végén leugrott a fejére. A történetet Füst Milán tagadja... A Nyugat jubileumi estjén ugyancsak „az említett rikító eszközökkel” mondta el egyik versét. „[...] valahányszor a költő nagyobb kaszáló mozdulatot tett, a közvetlenül mellette ülő Karinthy nagy riadalmat mímelve kapta odébb a fejét [...]”. A Füst Milánra emlékező írásokban rendre szólnak előadasmódjának efféle módjára, Gelléri József (1988: 25) szerint legutolsó egyetemi előadását 1961 májusában „[...] halkán, alig érthetően, valami zokogással a hangjában” kezdte, majd „[...] mennydörgővé vált. Öklével rávágott az asztalra, és talán Babits »Nunquam revertar«-ját dobolta.” Varannai Aurél (1986: 4) így írja le, miként szónokolt Füst egy választási gyűlésen: „Hórihorgas alakja szinte lengett a dobogón, két karja úgy szelte a levegőt, mint Don Quijote kardja a szélalmot, arcizmai rángatóztak, hol susogott, hol üvöltött – olyan jelenség volt, mint egy madárijesztő.”

Karinthy Füst jellegzetes viselkedését bizonyára a cirkuszi idomárok nemritkán szemfényvesztő hókuszpókusaival hozza kapcsolatba az idomított fókák emlékezetes budapesti szereplése nyomán.

3. Karinthy saját magát is szerepelteti írása végén az Így írtok ti stílusparódiáira való ironikus célzással: „mint régi, megbízható *állathangutánzó* fejezi be a műsort.”

IRODALOM

- Büky László 2000, *Egy vers szóhasználati háttere – Füst Milán: Szelleme utcaja*, Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Magyar Nyelvészeti Tanszék, Szeged.
- Demeter Imre 1965, *Színészek a Newyorkban = A Newyorktól a Hungáriáig*, szerk. Konrádyné Gálos Magda, Minerva, Bp. 89–111.
- Devecseri Gábor 1967, Irodalmi pincék és padlások = D. G., *Lágymányosi istenek*, Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp. 265–95.
- Fejes György 1969, Reinitz Béla zeneműveinek jegyzéke = *Magyar zenetörténeti tanulmányok Szabolcsi Bence 70. születésnapjára*, szerk. Bónis Ferenc, Zeneműkiadó, Bp. 293–315.
- Füst Milán 1968, *A feleségem története*, Magvető Kiadó, Bp.
- Füst Milán 1969, *Összes versei*, Magvető Kiadó, Bp.
- Füst Milán 1999, *Teljes napló I–II.*, Fekete Sas Kiadó, Bp.
- Gelléri József 1988, Beszélgetés Füst Milánról születésének centenáriumán, *Köznevelés* XLIV. évf. 29. sz., 24–5.
- Ignotus Pál 1989, *Csipkerózsa – Budapesti és londoni emlékek*, Múzsák Közművelődési Kiadó, Bp. [Eredetije: *Haladás*, 1947. VIII. 14. – 1948. szept. 18.]

- Karinthy Frigyes 1934, Parnasszus Beketowban – A szellem artistái az artistaszellem színterén. *Színházi Élet* XXIV., 26: 33–5. (= K. F., *Szavak pergőtüzében*, Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1984, 349–52.
- Karinthy Frigyes 1984, Mindenféle képes Brehm vagyis alkalmazott állatisme = *Szavak pergőtüzében*, Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 13–27.
- Karinthy Márton 2003, *Ördögörcs – Utazás Karinthyába I–II.*, Ulpius-ház Könyvkiadó, Bp.
- Konrádyné Gálos Magda 1965, *A Newyorktól a Hungáriáig*, Minerva, Bp.
- Kosztolányi Dezső 1915, Két hajó (Karinthy Frigyes novellái), *Nyugat* I., 459–60.
- Kosztolányi Dezsőné 1988, *Karinthy Frigyesről*, Múzsák Közművelődési Kiadó, [h. n., Bp.]
- Laczkó Géza 1971, *Királyhágó*, Szépirodalmi Kiadó, Bp.
- Nagy Lajos 1984, *A menekülő ember*, Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp.
- Nagy Endre é. n., *A kabaré regénye*, Nyugat-kiadás, h. n., é. n. [Bp., 1935]
- Saly Noémi 2005, *Törzskávéházamból zenés kávéházba – Séta a budapesti körutakon*, Osiris Kiadó, Bp.
- Stoll Béla (közétevéő) 1984, *József Attila összes versei I–II.*, Akadémiai Kiadó, Bp. (Kritikai kiadás.)
- Szabolcsi Miklós 1974, *A clown mintművész önarcképe*, Corvina, Bp.
- Tamási Áron 1936, A fekete zongoránál, *Brassói Lapok* 280. sz., december 6., 3[–3.] = dia.pool.pim.hu/html/muvek/.../tamasi00072.html
- Tóth Árpád 1916, Rímes, furcsa játék, *Nyugat* I., 603.
- Varannai Aurél 1986, Füst Milán választási beszéde, *Magyar Nemzet*, május 6. 4[–4.]